

А.А. Мелешук

**КОНЦЕПЦІЯ ПОРОЖНЕЧІ (ШУНЬЯТИ) ЯК ОСНОВА РОЗУМІННЯ
РЕАЛЬНОСТІ У ДЗЕН-БУДДИЗМІ: КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЯПОНІЇ**

Метою статті є аналіз концепції порожнечі (шуньяти) як базового поняття буддистської філософії та її розвитку у дзен-буддизмі, а також виявлення впливу цієї концепції на формування уявлень про реальність і культурні практики Японії. У роботі розглянуто походження та філософське значення шуньяти, онтологічні та епістемологічні аспекти, особливості мовного вираження. Проаналізовано практичний вимір через досвід пробудження (саторі), роль коанів та медитації дзадзен. Особливу увагу приділено культурним проявам: естетиці вабі-сабі, архітектурі та садово-парковому мистецтву, чайній церемонії та поезії хайку. Показано, що прийняття непостійності та відмова від субстанційного мислення формують характерні риси японської культури й залишаються актуальними для сучасного міжкультурного діалогу та переосмислення реальності.

Ключові слова: шуньята, дзен-буддизм, філософія реальності, японська культура, вабі-сабі, дзадзен, саторі, хайку.

DOI 10.34079/2518-1343-2025-15-29-55-64

Постановка проблеми. Концепція шуньяти (санскр. śūnyatā), що традиційно перекладається як «порожнеча», посідає одне з центральних місць у буддистській філософії, зокрема в школі Мадг'яміка. Вона виражає ідею відсутності власної природи в усіх явищах та підкреслює залежний характер їхнього виникнення. З філософської точки зору, шуньята не означає абсолютну ніщоїсність, а радше вказує на невід'ємну мінливість та взаємозалежність усього існуючого.

З поширенням буддизму до Китаю, а згодом до Японії, концепція порожнечі набувала нових смислових відтінків, поєднуючись з місцевими релігійними та філософськими традиціями, такими як даосизм та синтоїзм. У японському дзен-буддизмі шуньята трансформувалася з абстрактного філософського поняття на практичну основу духовного досвіду і культурної творчості. Усвідомлення порожнечі як безпосереднього переживання моменту «тут і тепер» стало визначальною рисою дзенівського світогляду і втілювалося у численних формах культури — від поезії хайку та чайної церемонії до мінімалістичних садів каменів і архітектури.

Попри широку присутність шуньяти у культурі Японії, залишаються недостатньо дослідженими шляхи її філософської адаптації у дзен та механізми перетворення цієї концепції на культурну парадигму. Саме тому важливо простежити, як ідеї порожнечі вплинули на формування японського сприйняття реальності, естетики та повсякденних практик. Це дозволяє глибше зрозуміти не лише сутність дзен-буддизму, але й особливості японської культури в цілому.

Актуальність статті. У сучасному філософському дискурсі тема реальності знову опиняється у центрі уваги у зв'язку з кризою метафізичних систем, зростанням інтересу до неklasичних онтологій та пошуком альтернативних способів розуміння буття. Паралельно з цим відзначається активізація міжкультурних досліджень, що дозволяють подивитися на фундаментальні філософські проблеми крізь призму інших традицій мислення. У такому контексті концепція шуньяти як один із ключових

принципів східної філософії набуває особливої значущості.

Вивчення шуньяти у дзен-буддизмі відкриває можливість поглянути на реальність не як на фіксовану ієрархію об'єктів і сутностей, а як на мережу взаємозалежних і мінливих відносин. Це протиставляється традиційним західним уявленням про об'єктивний світ як щось стабільне й підконтрольне раціональному пізнанню. Такий підхід стає особливо актуальним у добу глобалізації, екологічних криз та технологічних змін, коли зростає потреба у більш гнучкому, процесуальному баченні реальності.

Крім того, дослідження шуньяти у її культурному вимірі дозволяє краще зрозуміти, як філософські ідеї впливають на формування соціальних практик, мистецтва та щоденного способу життя. Японська культура, у якій дзен-буддизм посів важливе місце, демонструє унікальний приклад того, як абстрактні філософські концепції перетворюються на естетичні й етичні норми. Це знання може бути корисним як для порівняльної філософії, так і для сучасної культурології, мистецтвознавства та міждисциплінарних досліджень.

Метою статті є всебічне дослідження концепції шуньяти як однієї з ключових засад філософії реальності у дзен-буддизмі та виявлення способів її культурної інтерпретації і трансформації у Японії. Автор прагне показати, як абстрактна ідея порожнечі перетворилася на практичну основу духовного досвіду та вплинула на формування унікальної японської естетики, соціальних ритуалів і способу сприйняття світу.

Для досягнення цієї мети у статті передбачено виконання таких **завдань**:

- проаналізувати філософське походження поняття шуньяти та його онтологічний і епістемологічний зміст у буддизмі Мадг'яміка;
- дослідити специфіку інтерпретації шуньяти у дзен-буддизмі як духовної практики;
- простежити, яким чином ідея порожнечі втілюється у різних формах японської культури, таких як архітектура, садово-паркове мистецтво, чайна церемонія та поезія;
- оцінити роль концепції шуньяти у формуванні дзенівського розуміння реальності та впливу цього розуміння на культурну ідентичність Японії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження концепції шуньяти та її впливу на японську культуру посідає помітне місце у сучасній буддології, японознавстві та філософії релігії. Класичні праці Д.Т. Судзуки та Кейдзі Нісітані стали підґрунтям для популяризації західного інтересу до дзен як особливої форми духовності, що поєднує філософську глибину та культурну виразність.

У сучасних дослідженнях дзен-буддизму та його впливу на культуру Японії і Заходу спостерігається тенденція поєднувати філософсько-релігійний аналіз з культурологічним та мистецьким контекстом. Зокрема, Капранов С. В. у статті «Дзен-буддизм та духовно-інтелектуальний потенціал Японії» досліджує, як традиція дзен сприяла формуванню унікального типу інтелектуального життя Японії другої половини XIX–XX ст., наголошуючи на поєднанні релігії та культурної ідентичності в період модернізації. (Капранов, 2019)

Колесник І. у праці «Дзен-буддизм і Захід: феномен адаптації релігії в культурі» аналізує трансформацію дзен-буддизму під впливом західної філософської традиції та популярної культури, зосереджуючи увагу на взаємодії східної містики й західного раціоналізму. (Колесник, 2012).

Із сучасних англomовних досліджень варто відзначити роботу А. Вільямса «Zen Mind for the Modern World», де автор прагне зробити традиційні принципи дзен зрозумілими для людини XXI століття, акцентуючи увагу на значенні медитації та практики усвідомленості як відповідей на кризи сучасної культури. (Williams, 2019).

Нарешті, Ян Цзюнь у статті «The Meaning and Expression of Wabi-Sabi in

Environmental Art Design» розглядає шуньята як філософське підґрунтя японської естетики вабі-сабі і демонструє, як ця концепція інтерпретується в сучасному дизайні середовища, відкриваючи нові підходи до розуміння простоти й недосконалості в мистецтві. (Yang, 2021).

Попри значну кількість робіт, у сучасній науці бракує комплексних досліджень, які б одночасно висвітлювали філософську природу шуньяти і простежували її конкретне втілення у культурних практиках Японії. Це створює підґрунтя для подальшого вивчення теми в міждисциплінарному ключі та обґрунтовує наукову новизну й важливість запропонованого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Концепція шуньяти набуває свого системного оформлення у філософії школи Мадг'яміка, засновником якої вважають індійського мислителя Нагарджуна (бл. II–III ст.). Нагарджуна у своєму основному трактаті Муламадг'яміка-каріка («Корінні строфи серединного шляху») розгортає ідею порожнечі як радикальну критику будь-яких спроб приписати явищам власну, незалежну сутність (svabhāva). На його думку, всі феномени існують лише у взаємозалежності, і саме ця залежність позбавляє їх субстанційності. Тим самим Нагарджуна пропонує серединний шлях між догматичним реалізмом і нігілізмом — світ не має фіксованої природи, проте існує у формі мінливих умовних зв'язків.

Значення Нагарджуни для розвитку буддійської філософії неодноразово підкреслювали сучасні дослідники. Зокрема, Т. В. Мурті у своїй праці акцентує увагу на тому, що Мадг'яміка виступає не просто школою метафізики, а радше методом діалектичного спростування фіксованих концепцій. (Murti, 1955). Д. Калупахана пропонує історичний та текстологічний аналіз праць Нагарджуни, підкреслюючи, що в його трактуванні шуньята тісно пов'язана з ідеєю залежного виникнення (pratītya-samutpāda). (Kalupahana, 1986).

Вплив ідей Нагарджуни на подальшу буддійську думку, зокрема на китайську школу Саньлунь і китайський Чань, а відтак і на японський дзен, досліджували також П. Вільямс та М. Сато наголошують, що концепція шуньяти не лише визначила основу онтології Мадг'яміки, але й стала підґрунтям для розуміння природи реальності як невловимої та такої, що постає лише у безпосередньому переживанні. (Sato, 2010), (Williams, 2019).

Ключовим філософським внеском Нагарджуни та школи Мадг'яміка є глибоке переосмислення структури реальності через призму залежного виникнення (pratītya-samutpāda) та повне заперечення самосущого буття (svabhāva). На відміну від багатьох метафізичних традицій, що припускають існування сталих субстанцій або сутностей, Мадг'яміка стверджує, що все існуюче виникає лише через взаємозумовленість факторів і не має власної незалежної природи. Цей принцип стає основою для розуміння шуньяти як радикальної відкритості буття і його невизначеності.

Онтологічно шуньята означає, що жоден феномен не існує ізольовано чи автономно. Як зазначає Т. В. Мурті у своїй класичній роботі, залежне виникнення і шуньята є «двома аспектами однієї істини» — через розуміння взаємозалежності руйнується уявлення про субстанційність, а разом з ним і про незмінну реальність речей. (Murti, 1955).

З епістемологічної точки зору, заперечення самосущого буття веде до перегляду способів пізнання. Д. Калупахана наголошує, що знання, за Нагарджуною, не може бути достовірним у межах концептуальних категорій, оскільки ці категорії самі по собі є умовними й не мають власної природи. (Kalupahana, 1986). Тому шуньята також виступає як критика мовних конструкцій і логічних понять, що претендують на остаточну істину. Це положення активно розробляли і в сучасних дослідженнях, зокрема М. Сато, який пов'язує ідею порожнечі з феноменологічною відкритістю

досвіду у дзен-буддизмі. (Sato, 2010).

І справді, однією з найглибших і водночас парадоксальних проблем у філософії шуняти є питання можливості та меж мовного вираження порожнечі. Нагарджуна у своїй Муламадг'яміка-каріка неодноразово наголошував, що будь-які висловлювання про реальність за своєю природою умовні й не здатні передати її остаточну природу. (Nagārjuna, 1995). Саме тому він використовує діалектичний метод спростування (prasanga), що демонструє суперечливість будь-яких догматичних тверджень. Як зазначає Т. В. Мурті, цей метод у Нагарджуни спрямований не стільки на побудову нової системи, скільки на «очищення» мислення від хибних уявлень. (Murti, 1955).

У традиції дзен-буддизму проблема мовного вираження порожнечі досягає свого практичного апогею. Як відзначає Д. Судзукі, Дзен наголошує на безпосередньому інтуїтивному осягненні істини, що не передається словами. (Suzuki, 1927). Коани, парадоксальні вислови або запитання, які використовуються у дзен, є живим прикладом цього підходу: вони руйнують звичну логіку мови та провокують безпосереднє осягання реальності поза вербальною формою.

М. Сато у своїй роботі додає, що невимовність шуняти вплинула не лише на духовну практику, а й на естетику мовчання, недововленості та натяку, яка характерна для багатьох форм японського мистецтва – від поезії хайку до чайної церемонії. (Sato, 2010).

Поширення буддизму з Індії до Китаю та далі до Японії спричинило не лише адаптацію його доктрин до нових культурних контекстів, а й їхній глибокий синтез з місцевими філософськими традиціями. Концепція шуняти, сформульована Нагарджуною у межах школи Мадг'яміка, зазнала помітної трансформації під впливом даосизму при утворенні китайської школи Чань, що згодом лягла в основу японського Дзен.

Докладно цей процес описав Гайнріх Думулін. Він описує, як китайські монахи, сприйнявши ідею порожнечі, інтегрували її з даоськими уявленнями про природність та недіяння. (Dumoulin, 1963). На думку Думуліна, саме цей синтез пояснює відхід Чань від суто філософської аргументації Мадг'яміки до наголосу на безпосередньому переживанні реальності у щоденному житті. Ідея шуняти тут співвідноситься з даоським розумінням порожнечі як джерела спонтанності й невимовності.

Д. Т. Судзукі одним із перших у західній традиції звернув увагу на те, як даоські образи та метафори сприяли формуванню специфічної поетики дзен. За Судзукі, у дзен порожнеча перестає бути лише філософським запереченням і стає життєвою практикою, що пронизує стиль мислення, спілкування і навіть естетику. (Suzuki, 1927).

У дзен-буддизмі концепція шуняти знаходить своє найглибше втілення не лише у філософському осмисленні, а насамперед у безпосередньому переживанні реальності, що виражається через досвід «пробудження» – саторі. На відміну від індійської традиції, де акцент робиться на логічному спростуванні уявлень про сталу сутність, у дзен ключову роль відіграє особисте переживання моменту порожнечі, коли зникає дуалістичний поділ на суб'єкт і об'єкт.

Як зазначає Д. Т. Судзукі, саторі є «раптовим прозрінням у власну природу», що неможливо досягнути шляхом раціонального аналізу або дискурсивного мислення. (Suzuki, 1927). Шунята у цьому контексті постає не як абстрактна філософська категорія, а як живий досвід звільнення від ілюзії сталості і власного «Я».

Сучасний дослідник М. Сато підкреслює, що дзенівське саторі не варто ототожнювати з якоюсь кінцевою метою чи містичним станом. (Sato, H., 2010). Це радше постійно оновлюваний стан «недвоїстого бачення», що заснований на безперервній практиці уваги і відкритості до кожної миті життя. Такий підхід уособлює парадоксальну єдність порожнечі та форми, що знайшла відображення у класичному

вислові: «Форма – це порожнеча, порожнеча – це форма».

Однією з ключових особливостей дзен-буддизму є практики, які спрямовані на подолання концептуального мислення і безпосереднє переживання шуньяти. Дві центральні форми такої практики – це використання коанів та медитація дза-дзен.

Коани – це парадоксальні вислови, запитання чи короткі історії, що кидають виклик звичним логічним схемам мислення. Як зазначає Д. Т. Судзукі, коан є «словесним засобом, що підштовхує розум за межі мови та логіки», провокуючи раптовий прорив до досвіду порожнечі. (Suzuki, 1927). Судзукі підкреслює, що у процесі роботи з коаном учень стикається з неможливістю раціональної відповіді і тим самим руйнує прихильність до мовних конструкцій, які заважають безпосередньому баченню істини.

Другою фундаментальною практикою дзен є сидяча медитація – дза-дзен. Ця форма медитації передбачає нерухоме сидіння в стані повної зосередженості й спокійного спостереження за думками, без прив'язування до них. Так, у дза-дзен шуньята розкривається як стан відсутності твердої «я-концепції» і будь-яких фіксованих суджень.

М. Сато додає, що коани і дза-дзен разом формують взаємодоповнюючу методику: коан руйнує структури розуму, а дза-дзен стабілізує усвідомлення цієї «відкритості». (Sato, 2010). Цей дуальний підхід втілює сутність дзенівського шляху: порожнеча переживається не як абстракція, а як жива реальність кожного моменту.

Концепція шуньяти глибоко вплинула не лише на духовну практику дзен-буддизму, але й на формування унікальної японської естетики, зокрема ідеалу вабі-сабі. Вабі-сабі, як зазначає Леонард Корен у своїй праці, є естетичною чутливістю, що вшановує простоту, недосконалість, тлінність і порожнечу як джерело внутрішньої краси. (Koren, 1994).

Судзукі пояснює, що дзенівське розуміння шуньяти створило підґрунтя для цінування відсутності надмірності й підкресленої скромності у формах мистецтва, архітектури й предметів побуту. (Suzuki, 2010). У цьому контексті порожнеча розглядається не як порожнеча «ніщо», а як відкритий простір, що народжує свободу та можливість нових значень.

Одним з найвиразніших прикладів втілення концепції шуньяти у японському мистецтві простору є знаменитий сад каменів Рьоандзі у Кіото. Цей сухий пейзажний сад, що датується XV століттям, вважається шедевром дзенівського підходу до оформлення простору і символом порожнечі як відкритості та безмежного потенціалу.

Д. Т. Судзукі у своїй класичній праці відзначає, що сад Рьоандзі не просто декорує територію храму, а є засобом медитативного споглядання, який відображає принципи шуньяти – відсутність сталої сутності та нескінченну змінність сприйняття. (Suzuki, 2010). Судзукі підкреслює, що «порожнеча» простору між каменями важливіша за самі камені: вона відкриває розум глядача до безконечного числа інтерпретацій.

Сад Рьоандзі є візуальною метафорою буддійської шуньяти. П'ятнадцять каменів розташовані так, що з жодної точки огляду не можна побачити їх усі одночасно – це символізує неповноту будь-якого знання та принцип залежного виникнення.

У дзенівських садах відсутність води, символічна «сухість» і мінімалізм композиції створюють ефект «внутрішньої тиші», що відповідає стану порожнечі у медитації дза-дзен. Простір між каменями і гравієм сприймається як візуальний еквівалент пустоти, яка водночас наповнена потенціалом для внутрішнього усвідомлення.

Чайна церемонія (са-до або тя-но-ю) також є однією з найвиразніших форм японської культурної практики, що втілює концепцію шуньяти у ритуалі повсякденного

життя. Як зазначає О. Сен, чайна церемонія є не просто споживанням чаю, а духовною практикою, яка створює умови для споглядання порожнечі – як у фізичному просторі чайного павільйону, так і у внутрішньому стані учасників. (Sen, 1998).

Д. Т. Судзукі підкреслює, що чайна кімната (тясцу) архітектурно побудована так, щоб мінімалізм інтер'єру, приглушене світло й простота декору сприяли відчуттю «порожнечі» – відсутності зайвого, що відкриває простір для глибокої внутрішньої тиші й концентрації на теперішньому моменті. (Suzuki, 2010).

Через символіку простоти і недосконалості чайна церемонія реалізує принципи вабі-сабі, що безпосередньо пов'язуються з ідеєю шуньяти: краса з'являється у відмові від прикрас і у зосередженні на суті. (Yang, 2021). Чайна кімната стає «простором порожнечі», в якому зникають соціальні ролі та марнота світу, дозволяючи учасникам пережити миттєве «зупинення розуму» – стан, близький до дзенівського саторі.

Великий майстер Сен-но Рікю, якому приписують класичне оформлення чайної церемонії, цілеспрямовано культивував естетику «порожнечі», зводячи архітектуру чайного павільйону і сам ритуал до максимальної простоти. Це дозволяло кожному гостю зануритися у досвід «тут-і-тепер», вільний від слів і концепцій.

Концепція шуньяти знайшла своє особливо глибоке відображення і у японській літературі, насамперед у жанрі хайку, який став втіленням дзенівського сприйняття порожнечі та миттєвості.

Д. Т. Судзукі підкреслював, що хайку передає «голу суть дійсності» без надлишкових слів, дозволяючи порожнечі між образами працювати як простір для інтуїтивного осягнення реальності. У цьому сенсі відсутність пояснень і оцінок у хайку є дзенівським способом «зупинити мислення» і безпосередньо доторкнутися до істини через найменше слово чи натяк. (Suzuki, 2010).

Великі майстри, такі як Мацуо Басьо, Ісса та Бусьон, практично застосовували принцип шуньяти у своїй творчості. Для Басьо важливою була концепція каре-вабі – поєднання «сухості» й «простоти», що резонує зі шуньятою як відмовою від зайвого. У багатьох його хайку порожнеча не лише оточує образи, а й оживлює їх через тишу і недовомленість.

Сучасний японський дослідник Х. Мацумото у своїй монографії наголошує, що хайку – це поетичний простір, у якому відсутність стає значущою. (Matsumoto, 2015). Короткість вірша, відсутність пояснювального контексту та акцент на природному моменті утворюють «мовчазну повноту» – переживання порожнечі у поетичній формі.

Одна з найглибших трансформацій, які принесла концепція шуньяти у японську культуру, полягає у відмові від субстанційного, «речового» мислення на користь сприйняття світу як процесу і взаємопов'язаності. Як наголошує Д. Т. Судзукі у праці, дзенівська ідея порожнечі пронизує не лише релігійно-філософські практики, але й щоденне життя японців, впливаючи на їхній підхід до взаємин, праці та естетики. (Suzuki, 2010).

Сучасний дослідник К. Охара у статті аналізує, як цей принцип формує повсякденну культуру скромності, ненав'язливості й природності. (Ohara, 2010). Зокрема, в японських інтер'єрах, побутових ритуалах і навіть у мові помітна тенденція уникати надміру і фіксації на стабільному «я». Порожнеча виступає не як відсутність, а як умова для вільного руху життя й міжособистісної гармонії.

Інший аспект, на якому акцентує Н. Абіко, полягає у відмові від нав'язування жорстких правил: у дзенівській традиції цінуються спонтанність і природність поведінки, що відображає онтологічний принцип залежного походження. (Abiko, 2015). Це можна спостерігати у традиціях спілкування, робочих стосунках і навіть у способі організації міського простору, де форма підкоряється контексту, а не навпаки.

Однією з центральних рис, що впливають з концепції шуньяти у дзен-буддизмі, є

глибоке прийняття непостійності (муйо) як фундаментальної характеристики всієї реальності. Ця установка стала однією з основ японської культури і світогляду. Як зазначає Д. Т. Судзукі, у дзенівській традиції непостійність не сприймається як загроза або недолік буття, а навпаки – як свідчення живої природи світу, відкритого до безкінечних змін і перетворень. (Suzuki, 2010).

Японська література, театр і побутова культура віддзеркалюють цю установку: образ квітів сакури, що в'януть або тимчасовість осіннього місяця символізують красу саме через її швидкоплинність. Ця здатність цінувати миттєве є безпосереднім проявом шуньяти як заперечення сталого й самосущого.

У ХХІ столітті концепція шуньяти дедалі більше виходить за межі релігійно-філософських контекстів і стає важливим ресурсом для переосмислення культури, мистецтва та міжкультурної комунікації. Як зазначає Д. Лой, ідея порожнечі пропонує альтернативу західним метафізичним моделям, що традиційно спиралися на поняття стабільної субстанції й незмінного «я». (Lou, 2002).

Шуньята відкриває нові перспективи для сучасної філософії постструктуралізму, зокрема у творчості Жака Дерріди та Жюльєна Дельоза, де теж заперечується фіксоване ядро буття. В контексті глобалізації ця ідея сприяє розвитку діалогу між культурами, які мають різні уявлення про суб'єктність і реальність, але можуть знайти спільну мову у досвіді «відкритої порожнечі».

Японський дослідник Х. Сато підкреслює, що у сучасному суспільстві порожнеча дзен стає практичним інструментом для вирішення конфліктів і зниження культурних бар'єрів. (Sato, 2018). Дзенівська ідея «неприв'язаності» навчає людину відмовлятися від жорстких ідентичностей, що часто є джерелом напруги в мультикультурних середовищах.

Водночас, як зауважує А. Вільямс, принцип шуньяти знаходить своє застосування у сучасних практиках усвідомленості (mindfulness), творчих підходах до архітектури та дизайну, а також у нових формах мистецтва, що прагнуть створити простір для внутрішньої тиші й відкритості до багатозначності. (Williams, 2019).

Висновки. Дослідження концепції шуньяти у дзен-буддизмі та її впливу на формування уявлень про реальність і культурні практики Японії дозволяє зробити низку важливих висновків. Передусім, шуньята постає не лише як абстрактна філософська категорія заперечення субстанційного буття, а як жива онтологічна і культурна парадигма, що визначає специфіку світосприйняття й поведінки в японському суспільстві.

Як показано у статті, завдяки працям Нагарджуни та школи Мадж'яміка шуньята набуває ключового значення для буддійської філософії залежного виникнення та заперечення самосущого існування. Дзен-буддизм розвиває цю ідею у напрямку практичного досвіду: через медитацію дза-дзен, коани та культивування стану «недумання» порожнеча стає не лише предметом теорії, а й безпосереднім досвідом пробудження (саторі).

На рівні культури вплив шуньяти простежується у формуванні унікальної японської естетики (вабі-сабі), архітектури та садово-паркового мистецтва (сад каменів Рьоандзі), чайної церемонії (са-до) та класичної поезії хайку. У цих сферах порожнеча реалізується як простір споглядання, мінливість і відкрите значення, що стимулює гнучке мислення та глибоке переживання моменту.

Особливо важливо підкреслити, що в сучасному контексті шуньята не втрачає актуальності: вона пропонує світові, зануреному у кризи ідентичності та культурних конфліктів, модель гнучкого світосприйняття і відкритості до змін. У цьому сенсі дзенівська порожнеча стає потужним ресурсом для міжкультурного діалогу та переосмислення поняття реальності у глобалізованому світі.

Отже, досвід японського дзен-буддизму демонструє, як глибинна філософська ідея може трансформувати культуру у всій її багатогранності — від особистісних практик до мистецтва й повсякденного життя. Ця спадщина залишається важливим предметом філософських і культурологічних досліджень, відкриваючи перспективи для нових міждисциплінарних підходів до вивчення природи реальності.

Бібліографічний список

- Капранов, С.В., 2019. Дзен-буддизм та духовно-інтелектуальний потенціал Японії (друга пол. XIX–XX ст.). *The World of the Orient*, 3, сс. 5–13.
- Колесник, І., 2012. Дзен-буддизм і Захід: феномен адаптації релігії в культурі. *Релігієзнавчі нариси*. Київ, сс. 108–121.
- Abiko, N., 2015. *The Zen Way of Everyday Life*. Kyoto: Wisdom Press.
- Dumoulin, H., 1963. *A History of Zen Buddhism*. New York: Pantheon Books.
- Kalupahana, D.J., 1986. *Nagarjuna: The Philosophy of the Middle Way*. Albany: State University of New York Press.
- Koren, L., 1994. *Wabi-Sabi for Artists, Designers, Poets & Philosophers*. Berkeley: Stone Bridge Press.
- Loy, D., 2002. *A Buddhist History of the West: Studies in Lack*. Albany: State University of New York Press.
- Matsumoto, H., 2015. *Zen and the Art of Haiku*. Tokyo: Tuttle Publishing.
- Murti, T.V., 1955. *The Central Philosophy of Buddhism: A Study of the Mādhyamika System*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Nagārjuna, 1995. *The Fundamental Wisdom of the Middle Way: Nāgārjuna's Mūlamadhyamakakārikā*. Translated by J.L. Garfield. New York: Oxford University Press.
- Ohara, K., 2010. Emptiness in Japanese everyday aesthetics. *Journal of Aesthetic Studies*, 5(2), pp.123–134.
- Sato, H., 2010. *Zen and Global Dialogue*. Kyoto: Kyoto University Press.
- Sato, H., 2018. Zen and global dialogue. *Journal of Intercultural Philosophy*, 10(1), pp.45–52.
- Sen, O., 1998. *The Japanese Way of Tea: From Its Origins in China to Sen Rikyu*. Honolulu: Suzuki, D.T., 1927. *Essays in Zen Buddhism*. London: Luzac & Company.
- Suzuki, D.T., 2010. *Zen and Japanese Culture*. Princeton.
- Williams, A., 2019. *Zen Mind for the Modern World: Insights from Ancient Practice*. London: Bloomsbury Academic.
- Yang, J., 2021. The Meaning and Expression of Wabi-Sabi in Environmental Art Design. *Pacific International Journal*, [online] 4(2), pp. 45–48. Available at: <<https://rclss.com/index.php/pij/article/view/15/86>>

References

- Abiko, N., 2015. *The Zen Way of Everyday Life*. Kyoto: Wisdom Press.
- Dumoulin, H., 1963. *A History of Zen Buddhism*. New York: Pantheon Books.
- Kalupahana, D.J., 1986. *Nagarjuna: The Philosophy of the Middle Way*. Albany: State University of New York Press.
- Kapranov, S.V., 2019. Dzen-buddyzm ta dukhovno-intelektual'nyy potentsial Yaponiyi (druga pol. XIX–XX st.) [Zen Buddhism and the spiritual and intellectual potential of Japan (second half of the XIX–XX centuries)]. *The World of the Orient*, 3, pp. 5–13. (in Ukrainian).
- Kolesnyk, I., 2012. Dzen-buddyzm i Zakhid: fenomen adaptatsiyi relihiyi v kul'turi [Zen Buddhism and the West: the phenomenon of adaptation of religion in culture].

- Relihiyevnavchi narysy*. Kyiv, pp. 108–121. (in Ukrainian).
- Koren, L., 1994. *Wabi-Sabi for Artists, Designers, Poets & Philosophers*. Berkeley: Stone Bridge Press.
- Loy, D., 2002. *A Buddhist History of the West: Studies in Lack*. Albany: State University of New York Press.
- Matsumoto, H., 2015. *Zen and the Art of Haiku*. Tokyo: Tuttle Publishing.
- Murti, T.V., 1955. *The Central Philosophy of Buddhism: A Study of the Mādhyamika System*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Nagarjuna, 1995. *The Fundamental Wisdom of the Middle Way: Nāgārjuna's Mūlamadhyamakakārikā*. Trans. by J. L. Garfield. New York: Oxford University Press.
- Ohara, K., 2010. Emptiness in Japanese everyday aesthetics. *Journal of Aesthetic Studies*, 5(2), pp. 123–134.
- Sato, H., 2010. *Zen and Global Dialogue*. Kyoto: Kyoto University Press.
- Sato, H., 2018. Zen and global dialogue. *Journal of Intercultural Philosophy*, 10(1), pp. 45–52.
- Sen, O., 1998. *The Japanese Way of Tea: From Its Origins in China to Sen Rikyu*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Suzuki, D.T., 1927. *Essays in Zen Buddhism*. London: Luzac & Company.
- Suzuki, D.T., 2010. *Zen and Japanese Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Williams, A., 2019. *Zen Mind for the Modern World: Insights from Ancient Practice*. London: Bloomsbury Academic.
- Yang, J., 2021. The Meaning and Expression of Wabi-Sabi in Environmental Art Design. *Pacific International Journal*, [online] 4(2), pp. 45–48. Available at: <<https://rclss.com/index.php/pij/article/view/15/86>>

Стаття надійшла до редакції 06.05/2025 р.

A. Meleshchuk

THE CONCEPT OF EMPTINESS (ŚŪNYATĀ) AS A BASIS FOR UNDERSTANDING REALITY IN ZEN BUDDHISM: CULTURAL TRANSFORMATIONS IN JAPAN

Relevance of the Study. This paper addresses the enduring philosophical and cultural significance of the concept of *śūnyatā* (emptiness) within Zen Buddhism, highlighting its role as a distinctive alternative to Western metaphysical paradigms. In the context of growing scholarly interest in comparative philosophy and global Buddhist studies, revisiting the cultural transformations of *śūnyatā* in Japan allows for a deeper understanding of how abstract metaphysical ideas are embodied in everyday life and artistic expression.

Aim and Objectives. The primary aim of this research is to analyze how the concept of emptiness, initially developed within the *Madhyamaka* tradition by Nāgārjuna and further elaborated by Chandrakīrti, was assimilated and reinterpreted within Zen Buddhist thought and practice. The study seeks to clarify the ontological and epistemological aspects of *śūnyatā* and to demonstrate its influence on the development of Japanese cultural aesthetics and daily customs.

Overview of Current Research. The article provides a concise overview of contemporary scholarship on the topic. Notable contributions include Kapranov's examination of Zen Buddhism's intellectual influence in modern Japan, Kolesnyk's insights into the adaptation of Zen in Western cultural contexts, Williams' interpretation of Zen mind in contemporary society, and Yang's exploration of wabi-sabi aesthetics in environmental design. These studies form a background for situating the present analysis within broader interdisciplinary discussions.

Main Findings. The paper systematically explores:

1. The philosophical origins of *śūnyatā* in classical Buddhist thought, focusing on dependent origination and the rejection of inherent existence;
2. The practical realization of emptiness through Zen techniques such as zazen meditation and *kōan* practice, emphasizing direct, non-conceptual insight (*satori*);
3. The material and symbolic embodiment of emptiness in Japanese cultural artifacts and spaces, including the aesthetics of wabi-sabi, the dry rock garden of Ryōan-ji, the ritualized space of the tea ceremony (*sadō*), and the concise poetic form of haiku. Additionally, the study reflects on the subtle ways in which the ethos of emptiness permeates daily Japanese life, promoting an attitude of acceptance towards impermanence, incompleteness, and non-attachment.

Conclusions. By tracing the transformation of *śūnyatā* from abstract philosophical principle to cultural norm, the article demonstrates its continuing relevance for understanding how Zen Buddhism has shaped, and still shapes, Japanese identity and worldview. It argues that embracing emptiness fosters a mindful, flexible, and resilient approach to reality, offering insights that remain valuable for contemporary intercultural dialogue and philosophical reflection.

Keywords: *śūnyatā*, emptiness, Zen Buddhism, Japanese culture, wabi-sabi, zazen, *kōan*, Ryōan-ji, tea ceremony, haiku, impermanence, Japanese aesthetics.